

noma tiesa! J. Endzelynas jau seniai parašē: „Vidurio tarmē yra pamatas latvių literatūrinei kalbai (artimiausios jai yra patarmės apie Jelgavą)¹. Taigi nieko naujo R. Gryslē čia neatrado.

P. 174–176 pateikiami tarminių tekstu pavyzdžiai, kur tas pats tekstelis išspausdintas įvairiomis tarmėmis (suprastinta transkripcija), literatūrine kalba ir dar pridėtas vertimas į vokiečių kalbą.

Gale knygos yra pridėta labai naudinga ir reikalinga bibliografija, asmenų ir dalykinė rodyklė.

Baigiant reikia pažymėti, kad A. Gateris, parašęs šią knygą, atliko gerą darbą. Knyga, be jokios abejonės, bus naudinga tiems žmonėms, kuriems ji skiriama.

J. Kabelka

K. Ancītis. **Aknīstes izloksnē.** Izloksnes statika un dinamika. Ievads, fonētika, morfologija. Rīgā, „Zinātne“, 1977, 376 lpp.

Jau pagājuši vairāki gadi, kopš nav monogrāfisku publicējumu par latviešu izloksņu fonētiku un morfologiju. Tādēļ jo liels prieks ir par K. Ancīša grāmatu „Aknīstes izloksnē“.

Monogrāfija tapusi ilgstošā izloksnes pētīšanas gaitā, novērojot vārdu lietošanu dažādu paaudžu pārstāvju valodā, iegūstot vairāk nekā 30 gadu laikā arvien jaunus un jaunus faktus par dzīvo tautas valodu, kā arī pašam autoram (dzimtam aknīšanam) labi pārzinot izloksnes īpatnības un prasmīgi tās vērtējot. Tāda rūpīga, ilgstoša pētnieciskā darba rezultātā radās grāmata, kurā gan statiski, gan dinamiski analizētas izloksnes parādības. Darba gaitā tika izdarīti arī precizējumi un labojumi dažām atziņām, kas izteiktas par Aknīstes izloksnes parādībām Filologu biedrības rakstu XV sējumā (R., 1935, 161–196). Jāpiezīmē, ka šis K. Ancīša darbs bija viens no labākajiem un plašākajiem izloksnes aprakstiem šā gadsimta 20. un 30. gados.

Recenzējamo grāmatu „Aknīstes izloksnē“ veido ievads, fonētikas un morfologijas apskats, vārdu rādītājs, kurā ietilpst Aknīstes izloksnes vārdi un pārējais latviešu valodas materiāls, citu valodu vārdi, secinājumi krievu un vācu valodā, zinātniskās redaktores Silvijas Rages pēcvārds, V. Ancīša

sagatavotais pielikums – locīšanas paraugverbam *tuŕēt', tuŕēt'is'*.

Ievadā autors raksturojis izloksnes robežas un tās piederību pie augšzemnieku dialekta sēliskajām izloksnēm. Lai atklātu izloksnes īpatnības, to izveidi, K. Ancītis centies dot pēc iespējas plašākas ziņas par pētījamā novada vēsturiskajiem likteņiem, par iedzīvotāju sakariem ar citām tautām. Aknīstes izloksnes runātājiem vairāku gadsimtu laikā bijuši raksturīgi kā iekšējie, tā ārējie kontakti ar lietuviešiem. Poliski lietuviskās muižas ietekme turpinājās līdz 19. gadsimta 60. gadiem. Arī turpmākajos gados liela loma Aknīstes izloksnes īpatnību izveidē bijusi abpusējai divvalodībai starp lietuviešiem un Aknīstes novada latviešiem. Aknīstes izloksnes fonētisko un morfologisko īpatnību analīzes gaitā K. Ancītis parādījis lietuviešu valodas ietekmi, kā arī raksturojis vairākas lituānismu grupas izloksnes leksikā. Konstatēti arī pārējo kaimiņtautu valodu elementi, atklāti cēloņi citvalodu ietekmei un aizguvumu ienākšanai. Aknīstes izloksnē vērojams samērā daudz germānismu, tie galvenokārt iekļuvuši ar latviešu rakstu valodas starpniecību. Polonismu ieviešanos Aknīstes izloksnē sekmējusi divvalodība, jo „kaut cik poliski saprata daudzi aknīšāni, bet ir bijuši (un vēl tagad ir) arī tādi, kas poliski prata daudz maz pietiekami...“ (13 lpp.).

Autors parādījis ne tikai Aknīstes izloksnes sakarus ar citām valodām, bet arī ar latviešu literāro valodu. Viens no galvenajiem darba mērķiem ir bijis „izpētīt latviešu literārās valodas ietekmi izloksnes attīstībā“ (16. lpp.). Jāsaka, ka latviešu izloksņu fonētikas un morfologijas aprakstos pirmo reizi tik konkrēti, uzskatāmi un vispusīgi atklāta dialektologijas teorijas tēze par izloksņu īpatnību zušanu literārās valodas ietekmē. Autors ir mēģinājis hronologiski izsekot tiem vārdiem vai vārdu formām, kas dažādos laika posmos ienākuši no literārās valodas, kā arī tiem faktiem, kas izzūd literārās valodas ietekmē. Visu to autors centies pamatot ar izloksnes faktiem, piemēram, pārliecinoši parādīts, ka skaņas *ę*, *ē* pārveidojās par *a*, *ā* zināmā laika posmā. Pašreizējā laika posmā sastopamās *ę*, *ē* skaņas izloksnes sistēmā radušās no jauna (66. lpp.). Tā kā šaurā *ē* skaņa izloksnē ir sveša, tad arī vārdi, kas izloksnē ienākuši nesen, tiek runāti ar platu *ę*, piemēram, *pērt'ikšis* 'pērtiķis', *séd'ę* 'sēde' (66. lpp.).

Vācot materiālus Aknīstes izloksnes aprakstam, autora uzmanību saistījuši tādi

¹ J. Endzelīns. Latviešu valodas skaņas un formas. Rīgā, 1938, p. 6.

vārdi, kuri Aknīstes izloksnē radušies literārās valodas ietekmē un kuros saglabāts gan literārās valodas vokālisms, gan skaņas pārveidotas atbilstoši izloksnes fonētikas īpatnībām, piemēram, *sakārs* 'sakars', bet: *pamoti* 'pamati' u. tml. Šādu vārdu raksturošanai K. Ancītis ieviesis jēdzienu „literārisms” — no literārās vai agrākās rakstu valodas aizgūts vārds vai forma (17. lpp.). Te autoram radies problemātisks jautājums par literārismu vecumu. K. Ancītis pamatoti domā, ka par literārismiem izloksnē jārunā ne tikai ar literārās valodas sākumu, bet arī senākos laikos. Taču tikai teorētiski mēs varam runāt par literārismiem arī senākos laikos, jo augšzemnieku dialekta izloksnēm sakarā ar to vēsturiskajiem likteņiem, drukas aizliegumu u. tml. nav rakstītu avotu, kas apstiprinātu literārismu hronologiju izloksnēs. (Citādi tas ir lejzemnieku izloksnēs, ko runāja galvenajos kultūras centros.) Literārismu hronologija izloksnēs būtu pētāma ciešā sakarā ar reāliju attīstības vēsturi. Atzīmējams arī tāds fakts, ka viena daļa mantoto vārdu, ko mēs tagad augšzemnieku dialekta izloksnēs uzskatām par literārismiem, līdz 16., 17. gs., t.i., līdz slāvismu ienākšanai varēja būt sastopami arī šajās izloksnēs, ja eksistēja apzīmējamā reālija. Tātad, sākot ar literārās valodas ietekmi, tie atgriezās atpakaļ, izlokšņu runātāju leksikā.

Sevišķi rūpīgi un detalizēti izstrādāta izloksnes fonētika. Vissīkākajās tās niانسēs analizēta katras skaņas cilme, parādīta to atbilstība literārās valodas skaņām. Visnotaļ izsekots aizguvumu iekļaušanai izloksnes fonētiskajā sistēmā. Katru skaidrojamo parādību. K. Ancītis ilustrējis ar milzum daudziem piemēriem, brīžiem liekas, ka autors centies nepalaist garām nevienu neapzinātu, neanalizētu un nepieminētu gadījumu. Analizējot Aknīstes izloksnes palatalizāciju, pareizi norādīts fakts, ka līdzskaņu palatalizācijai vairākos gadījumos ir fonemātiska nozīme, kā arī palatalizējumi palīdz atklāt morfoloģisko struktūru diahroniskā skatījumā, piemēram, verbos palatalizējums atšķir 2. personu un 3. personas; starpību starp infinitīvu *īt* un 3. pers *īt* dod vienīgi palatalizējumi.

Monogrāfijas vērtību palielina tas, ka katrai valodiskai parādībai ir meklēts skaidrojums un pamatojums. Raksturojot izloksnes parādības, atklājot to rašanās cēloņus, autors reizē ir arī izvirzījis daudz hipotēžu, ierosinājumu un problēmu, kuras būtu turpmāk pētījamas, piemēram, sk. *a* skaņas dažādo refluksu izveides ainu (18. — 62. lpp.).

Morfoloģijas daļā aplūkota vārdu darināšana (salikteņi, nomena izskaņas, dažas verbu izskaņas) un atsevišķas vārdšķiras. Vārddarināšanā un morfoloģijā, tāpat kā fonētikas analizē, izsekots izloksnes faktu pārmaiņām literārās valodas virzienā. Piemēram, autors atzīmējis, ka jau 20. gados salikteņi ar dialektālo *puš-*, kam atbilst literārās valodas salikteņi ar *pus-*, ir bijuši panīkuma stāvoklī. „Turpmāk salikteņi ar *puš-* kļuva arvien retāk lietojami. Mūsdienās dažu salikteņi ar *puš-* varbūt vēl lieto kāds vecās paaudzes pārstāvis. Tos izskaudusi literārās valodas ietekme“ (145. lapp.). Nomena izkaņu analizē iekļauti arī aizguvumi. Šeit būtu bijis vēlams stingrāk nošķirt mantoto un aizgūto vārdu izskaņas, kā arī atsevišķi izdalīt hibrīdformas.

No vārdšķirām vissīkāk ir analizēts verbs, īpaši verba celmu formas. Pozitīvi atzīmējams tas, ka katrai celmu grupai dots izloksnē lietojamo verbu saraksts. Salīdzinot Aknīstes izloksnes divdabja lietošanas gadījumus ar literārās valodas tradīciju, K. Ancītis ir konstatējis un izdalījis īpašu verba formu grupu (īpašu izteiksmi jeb modu), ko nosaucis par prezumtīvu (no latīņu *praesumo* 'nojaušu'; 208. lpp.). Prezumtīvs rāda darbību, par ko runātājs nav nekā dzirdējis, bet par ko kaut kādu netiešu norādījumu dēļ ir pārliecināts. K. Ancītis konstatē, ka prezumtīvs ir mods, ar kuru runātājs izsaka savu — pēc paša ieskata — pareizo spriedumu, piemēram, *pi juņš l'eic jēr b'iži l'eis, ka vosarōajs toā aūg* 'pie jums lietus ir bieži lijus (acimredzot bieži līst), ja vasarājs tā aug' (269. lpp.). Autors norāda, ka šādus spriedumus krievu valodā izsaka ar *предположамь*, vācu valodā — *vermuten* un kam nav atbilstoša vārda latviešu literārajā valodā.

Prezumtīva kā īpašas izteiksmes konstatējums Aknīstes izloksnes verbu sistēmā ir jauninājums teorijā, un šajā virzienā (tas ir autora vēlējums, sk. 270. lpp.) būtu izdarāmi pētījumi arī citās izloksnēs.

Fonētikā un morfoloģijā analizēto faktu uztveri un orientāciju atvieglina vārdu rādītājs, kurā ir ietverti visi monogrāfijā sastopamie Aknīstes izloksnes vārdi un pārējais latviešu valodas materiāls. Šāds vārdu rādītājs var būt par pamatu Aknīstes izloksnes leksikas pētījumiem, kā arī izloksnes pilna tipa vārdnīcai. Vārdu rādītājs vairs nav K. Ancīša veikums, bet tas tapis manuskriptā redigēšanas laikā.

K. Ancīša darbs visā pilnībā atspoguļo kā izloksnes dinamiku, tā arī izloksnes noturīgos elementus zināmā laika posmā.

Aknistes izloksnes fonētiskās un morfoloģiskās sistēmas vispusīgs skaidrojums ir nozīmīgs ne tikai atsevišķai izloksnei vien, bet tas var dot daudz ierosinājumu augšzemnieku dialekta vēsturiskai izpētei, šī dialekta skaņu pārmaiņu hronologijai, sakaru atklāšanai ar kaimiņu tautu valodām. K. Anciša monogrāfija lieti noderēs arī augšzemnieku izlokšņu savstarpējo attieksmju noteikšanai, kā arī kāda izloksnes fakta teritoriālā izplatījuma registrēšanai (resp. tā saucamajai lingvistiskajai ģeogrāfijai). Šādā izlokšņu savstarpējā salīdzinājumā atklāsies ne tikai valodas fakti kopīgums, bet arī to nevienmērīgā attīstība.

Par to, ka šī vērtīgā K. Anciša monogrāfija ir publicēta, jāpateicas zinātniskās redaktore Silvijas Rages nesavtīgajam darbam un milzīgajam pūlēm, kas tika ieguldītas, sagatavojot darbu izdošanai. Respektējama ir Silvijas Rages pietāte pret autora stilu (kas nav piesārņots ar dažādiem štampiem), pret to, ka autora valoda pamatos ir atstāta negrozīta.

Grāmatas pēcvārdā S. Rage raksta: „Žēl, ka autoram nebija lemts redzēt sava darba augļus, žēl, ka viņam neizdevās savu darbu līdz galam izredīgēt“ (369. lpp.). Tas pats jāsaka arī par šī darba zinātnisko redaktori un izdošanas ierosinātāju Silviju Ragi: „Žēl, ka viņai pašai neizdevās darbu novadīt līdz galam, jo pēdējās korektūras jau lasīja citi...“

A. Reķēna

V. Paulauskienė. **Lietuvių kalbotyra.** 1969–1972. Literatūros rodyklė. V., 1977, 324 p. (Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka).

Šioje rodyklėje registruojama nurodytų ketverių metų lietuvių kalbotyros literatūra. Tai jau ketvirtoji iš eilės „Lietuvių kalbotyros“ knyga, ir visos kartu jos jau apima 29 metų tarpą (pradedant nuo 1944 m.). Nuo savo pirmtakių recenzuojamoji knyga nedaug tisiiskiria. Svarbiausias skirtumas tas, kad čia jau įtraukiama, nebeminint jokių apribojimų, ir užsienio literatūra (priešpaskutinėje knygoje, tiesa, jos irgi šiek tiek duota, bet tik, kaip pasakyta pratarėje, „atrakos būdu“). Tai sveikintina pažanga. Lietuvių kalbos ir apskritai baltų kalbų tyrinėjimas šiandien, žinoma, intensyviausias ir našiausias pačių baltų padangėje, tačiau lituanistikos ir baltistikos darbu, kartais net labai vertingų, kasmet pasirodo ir kitur pasaulyje. Imdamasis rimtai

nagrinėti kokį baltistinį dalyką, kalbininkas turi būti susipažinęs su visa ligšioline to dalyko literatūra, tad ir bibliografinė rodyklė jam labiausiai pravarti ne kokia regioninė, o tokia, kuri apima visą (visų kraštų) literatūrą.

Bibliografinė rodyklė nesiriboja lietuvių kalbai skirtais darbais, bet kartu dar apima bendresnio pobūdžio baltistinius tyrinėjimus ir prūsistiką. Toks tematikos išplėtimas visai natūralus ir priimtinas. Daugiau abejojų kelia ir sunkiau sprendžiamas kitas klausimas – kiek plačiai respektuoti bendresnio profilio indoeuropeistinius ar šiaip kurioms kitoms indoeuropiečių kalboms skirtus istorinės lyginamosios kalbotyros darbus, tik iš dalies, periferiškai liečiančius lietuvių kalbą ar apskritai baltų kalbas. Į rodyklę, pavyzdžiui, įtraukta rumunų mokslininko vokiškai išleista knyga apie trakų bei dakų kalbą (žr. nr. 553), nes ten vienoje vietoje esąs nurodytas J. Basanavičiaus darbas. Tai aiškiai nepakankama knygos įtraukimo argumentacija. Jau daug svarbiau, kad toje knygoje tarp leksikos atitikmenų iš kitų indoeuropiečių kalbų suminėta ir keliolika lietuviškų žodžių. Ar tų keliolikos siejimų – jie, rodos, visi paimti iš ankstesnės literatūros, nėra originalūs – užtenka, galima įvairiai galvoti (čia svarbu, kiek išsamią bibliografinę rodyklę norima turėti). Bet jeigu jau apsispręsta įtraukti, nenuoseklu nutylėti ir kitas panašaus pobūdžio knygas, dar plačiau bei specialiau užkliudančias lietuvių (bei apskritai baltų) kalbotyros dalykus (todėl iš dalies susilaukusias ir recenzentų baltistų dėmesio), pvz.:

1. Anttila R. Proto-Indo-European schwebeablaut. Berkeley–Los Angeles, 1969. (University of California Publications. Linguistics. 58). Indekse (p. 224–227) suregistruota per 250 darbe paliestų baltiškų (daugiausia lietuviškų) žodžių bei jų formų.

2. Lockwood W. B. Indo-European philology, historical and comparative. New York, 1969.

Rec.: Mažiulis V. – General Linguistics (University Park, Pa.), 1970, vol. 10, p. 193–195 (toliau šio žurnalo pavadinimas trumpinamas GL).

3. Nagy G. Greek dialects and the transformation of an Indo-European process. Cambridge, Mass., 1970.

Rec.: Schmalstieg W.R. – GL, 1970, vol. 10, p. 195–199.

4. Strutyński J. Polskie nazwy ptaków krajowych. Wrocław (e.a.), 1972. (Prace Komisji Językoznawstwa. Nr. 33.) Užsimenama per 40 lietuviškų paukščių pavadinimų bei jų variantų, be to, dar (kiek mažiau) latviškų